

ГАРАДЗЕНСКІ ГАДАВІК

Юры Гардзеў • Васіль Герасімчык
Алесь Радзюк • Алесь Смалянчук
Уладзімір Валодзін • Андрэй Ціхаміраў
Ірына Ганецкая • Андрэй Мяцельскі
Ян Гардзеў • Віталь Гуменны
Віталь Карнялюк • Алесь Краўцэвіч

VII

н у м а р

Г А Р О Д Н Я 2 0 2 0

ГАРАДЗЕНСКАЯ
БІБЛІЯТЭКА

ГАРАДЗЕНСКАЯ БИБЛИОТЕКА
прысвячаецца той Гародні, якой мы
ганарымся.

Дзякуем усім, хто з намі.

Каардынатар кніжнай серыі
«ГАРАДЗЕНСКАЯ БИБЛИОТЕКА»:
Павал Мажэйка

Ідэя серыі: Эдвард Дмухоўскі

“Гарадзенскі гадавік” – навуковы часопіс, заснаваны ў 2011 годзе гарадзенскімі гісторыкамі і краязнаўцамі. Заснавальнікі бачаць сваёй мэтай шматплановае навуковае асьвятленне гісторыка-культуралагічнай праблематыкі горада – недададзанага старога ягонага сацыяльна-эканамічнай гісторыі, гарадабудаўнічых традыцый, лёсу захаваных і страчаных архітэктурных помнікаў, гісторыі археалагічнага вывучэння асяродка, пытанняў гісторыі адукацыі, друкарства і бібліятэк, тэатральна-музычнага жыцця, гарадской штодзённасці, а таксама публікацыю помнікаў гістарыяграфічнай спадчыны і разнастайных пісьмовых і графічных крыніц.

Тэмай чарговага нумара гадавіка з’яўляецца месца чалавека ў гарадской гісторыі, яго сацыяльным практыкам і светапогляду.

**“Гарадзенскі гадавік” – навуковы часопіс
Narodnia annual**

Навуковы рэдактар – Юры Гардзеў

Рэдактар – Алесь Радзюк

Рэдакцыйная рада – Алесь Краўцэвіч, Сяргей Токць, Аляксей Шаланда

Рэцэнзенты – Андрэй Вашкевіч і Андрэй Чарнякевіч

Тэхнічны рэдактар-вэрстальшчык – Зміцер Гупянец

Дызайн вокладкі – Зміцер Гупянец

На вокладцы выява Мнемасіны багіні памяці. Антыёхія. Мазаіка IV ст. н.э., Вустэрскі мастацкі музей, <https://worchester.emuseum.com/objects/27632/mosaic-of-a-funerary-symposium>.

ISSN 2392-3008

Copyright

© Цэнтр гарадскога жыцця

Памяці Вольгі Сабалеўскай і Тацыяны Маліноўскай

Змест

Уступнае слова	5
У даўняй Гародні	
Юры Гардзееў Тастамант Юзафа Бадаракі як крыніца па гісторыі эліт горада XVIII ст.	7
Чалавек і імперыя	
Васіль Герасімчык Гродна і гарадзенцы ў паўстанні 1863–1864 гг. ва ўспамінах Івана Мітрапольскага	30
Алесь Радзюк Гродзенскія губернатары-злачынцы	45
Алесь Смалянчук Як камер-юнкер Канстанцін Скірмунт прасіў прабачэння ў Элізы Ажэшка, або Гісторыя аднаго палітычнага скандалу.....	56
Чалавек несавецкі	
Уладзімір Валодзін Браніслаў Ржэўскі і яго прагэст супраць русіфікацыі	63
Андрэй Ціхаміраў Ubачыць чалавека: Гурген Марціросаў і савецкая сацыялогія ў Гродне	80
Ірына Ганецкая, Андрэй Мяцельскі Міхаіл Ткачоў – даследчык археалагічнай і гістарычнай спадчыны Беларусі (1942–1992).....	91
Асобы ў тапанімічнай прасторы	
Ян Гардзееў Адантрапанімічныя ўрбанонімы міжваеннай Гародні.....	100
Гістарычная геаграфія	
Віталь Гуменны, Віталь Карнялюк Румлёўскі парк у Гродне: вынікі няздзейснай рэканструкцыі	111
Рэцэнзіі	
Алесь Краўцэвіч Grodnae et orbi: гарадскія супольнасці і гарадское асяроддзе XIV–XX стст. : Матэрыялы міжнар. навук. канф. (Гародня, 4–5 лістапада 2017 г.) / пад рэд. А. Радзюка і В. Галубовіча, Мінск : А. М. Янушкевіч, 2018, 352 с.: іл.....	129

Уступнае слова

Гістарыяграфічная думка другой паловы XX ст. характарызувалася метадалагічным крызісам ды адыходам ад ранейшай практыкі гісторыяпісання. На змену макрагістарычным канонам мыслення, погляду на мінулае праз прызму гісторыі дзяржаў, этнічных ці сацыяльных супольнасцей, яго ўспрымання ў катэгорыях глабальных працэсаў і падзейнасці прыходзіць гісторыя, якая набывае „чалавеча аблічча”. Сапраўды, за звышабагульненасцю, ананімнасцю гістарычнага наратыву, імкненнем да тэарэтызацыі гублялася нешта істотнае.

Умоўна ацэньваючы становішча гістарычнай навукі як крызіснае, можна заўважыць, што новая парадыгма, запачаткаваная ў 60–70 гг. мінулага стагоддзя і абумоўленая новымі метадалагічнымі павевамі, вылучалася міждысцыплінарнасцю ды пашырэннем даследчых абшараў. Масавасць працэсаў і калектыўныя з’явы, уласцівыя пазітывісцкаму расповеду, паступова саступаюць месца „прыземленасці”, мікракосму рэгіянальных і лакальных супольнасцей. Гісторыю, як аказалася, можна асэнсаваць, вывучаючы жыццё і дзейнасць шматлікіх сацыяльных „цаглінак”, асоб ці сем’яў, ды заглябляючыся ў свет іх ідэнтычнасці, светапогляду і культурных кодаў,

штодзённасці і няпростых жыццёвых рашэнняў.

Дынамізм гістарычнага мыслення, яго антрапалагічная перспектыва прадугледжваюць прысутнасць біяграфізму і неабходнасць накрэслення псіхалагічнага партрэта асобы, адмову ад сацыяльнай бязлікасці, абагульненасці фонавай масоўкі. Не выклічае сумнення, што накрэсленая даследчая мадэль зыходзіла з непазбежнасці ўзаемадзейння гістарычнай навукі з культурнай антрапалогіяй, сацыялогіяй ці псіхалогіяй, знаходзіла апрабаванне менавіта на грунце гарадскіх соцыумаў, узаемаадносінаў адзінак ці груп.

Аўтары чарговага нумара часопіса зрабілі невялікі крок у мэтах зразумення гарадскога мікракосмасу, жыцця, дзейнасці ды ўзаемаадносінаў яго жыхароў, грунтуючы аналіз на крыніцах, насычаных спецыфічнымі тэрмінамі і моўнымі канструкцыямі свайго часу.

У першым артыкуле публікуецца тастамант гарадзенскага прэзідэнта Юзафа Бадаракі 1774 г. Аналіз дакумента дазваляе прасачыць жыццёвы шлях італьянскага мігранта, гісторыю яго сям’і і сямейных адносінаў, асэнсаваць свет яго маральна-рэлігійных каштоўнасцей, прадпрымальніцкую дзейнасць.

Магчыма, на гэта якраз паўплывала тая вострая крытыка „катараняжа” з боку сяброў партыі Рамана Дмоўскага. Ужо падчас выбараў у Дзяржаўную Раду ён заявіў, што як паляк будзе адстойваць у першую чаргу польскія нацыянальныя інтарэсы¹⁹. Толькі потым прыгадаў важнасць абароны інтарэсаў Беларуска-Літоўскага краю.

Варта зазначыць, што палітычная пазіцыя Канстанціна Скірмунта істотна рознілася ад поглядаў сваякоў з Парэчча і Пінска. Так, Раман Скірмунт (1868–1939) і Канстанцья Скірмунт (1852–1934) належалі да руху „краёўцаў”, выказваліся ў абарону інтарэсаў зямель і народаў „гістарычнай Літвы”, вялі вострую дыскусію з польскай эндэцыяй, абвінавачваючы апошнюю ў шавінізме ў стасунку да беларусаў і літоўцаў.

У 1917 г. Канстанцін Скірмунт здолеў дабрацца да Парыжа, стаў адным з заснавальнікаў Польскага нацыянальнага камітэта і ягоным прадстаўніком у Рыме. Як дыпламат ён адыграў значную ролю ва ўмацаванні міжнародных пазіцый адраджанай Польскай дзяржавы²⁰. Быў паслом Польшчы ў Італіі, у 1921–1922 гг. — міністрам замежных спраў Польшчы, а потым працяглы час, аж да 1934 г., — паслом у Лондане.

¹⁹ Biblioteka Jagiellońska, Dział rękopisów, sygn. 9493 III. K. Skirmunt, *Moje wspomnienia*, k. 13; K. Skirmunt, *Moje wspomnienia. 1866–1945*, s. 41.

²⁰ M. Nowik-Kielbikowa, *Skirmunt (Skirmuntt) Konstanty (1866–1949)*, [w] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII/2, z. 158, s. 178–183; M. Nowik-Kielbikowa, *Konstanty Skirmunt. Polityk i dyplomata*. Warszawa, 1998; P. Bojarski, *Zapomniany dygnitarz: Konstanty Skirmunt — minister spraw zagranicznych w latach 1921–1922*, „Meritum”. t. 6, 2016, s. 57–70.

Магчыма, якраз згаданае публічнае „пакаянне” ў гарадзенскім салоне Элізы Ажэшка і тагачасная падтрымка з яе боку дапамаглі яму выбраць уласны палітычны шлях і прайсці яго з гонарам.

Уладзімір Валодзін

Браніслаў Ржэўскі і яго пратэст супраць русіфікацыі

Uladzimir Valodzin

Branisłaŭ Ržeŭski and his protest against Russification

In 1957 Branisłaŭ Ržeŭski, a lecturer from Hrodna Pedagogical Institute, was arrested and sentenced for alleged „anti-Soviet agitation and propaganda”. Otherwise loyal Soviet citizen, decorated veteran of anti-Nazi partisan warfare, Ržeŭski had protested against Russification and expressed his anti-Stalin sentiments in letters. The letters were sent to the Belarusian Academy of Sciences and some other institutions. While in confinement (until 1961) Ržeŭski tried to revert court ruling in his case and sent appeals to the Central Committee of the Communist Party. One of such appeals is published here; its text is taken from a copy stored in the State Archives of the Russian Federation.

Браніслаў Андрэевіч Ржэўскі (1905–1980) — чалавек адначасна вядомы і малавядомы. Пра яго ёсць колькі публікацый, але расцярушаных па розных кнігах і часопісах¹. Яго справа часта прыводзіцца гісторыкамі і журналістамі як прыклад палітычных рэпрэсій

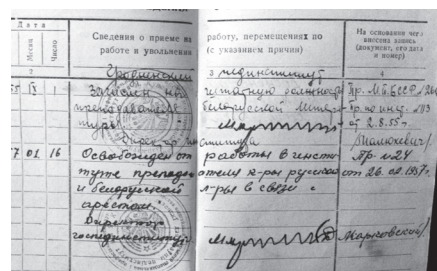
Браніслаў Ржэўскі. Здымак з-за кратаў. 25.5.1958 г. З сямейнага архіву.

у БССР часоў „адлігі”², але штотараз перадрукоўваюцца адны і тыя ж

¹ А. Пяткевіч, *Педагог, вучоны, вязень ГУЛага. Да 90-годдзя Б. А. Ржэўскага*, „Гродзенская праўда”, 1995, 28 сакавіка; Я. Брыль, *Яшчэ адзін... // Я. Брыль, Парастак: запісы і эсэ*, Мінск, 2006, с. 76–87; 58–10. *Надзорныя производства прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде: Аннотированный каталог, март 1953–1991*, сост. О. В. Эдельман при участии Э. Ю. Завадской и О. В. Лавинской, под ред. В. А. Козлова и С. В. Мироненко, Москва, 1999, с. 286; Л. Маракёў, *Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі, 1794–1991: Энцыклапедычны даведнік*, у 3 т., т. 2, Мінск, 2003, с. 183–185; Тамсама, т. 3, кн. 2, Мінск, 2005, с. 633.

² Гл., напрыклад: У. Навіцкі, *Адход ад палітычных рэформаў і яго праявы ў Беларусі // Гісторыя Беларусі*, у 6 т., т. 6,

Запіс у працоўнай кніжцы Браніслава Ржэўскага ад 16.01.1957 г.:
"Освобожден от работы в институте преподавателя к-ы русской и белорусской л-ры в связи с арестом. Директор госпединститута Д. Марковский". З сямейнага архіву.

звесткі з даведніка „Нонканфармізм у Беларусі”, выдадзенага пад рэдакцыяй Алега Дзярновіча³. Спадзяюся, што дакумент, які прапаноўваецца чытачу, дасць лепшае ўяўленне пра гэтую неардынарную асобу.

Браніслаў Ржэўскі нарадзіўся ў вёсцы Добрыцкае на Барысаўшчыне. У 1927 г. скончыў педагагічны тэхнікум у Барысаве, працаваў настаўнікам у вёсках Гомельшчыны. У 30-х гадах XX ст. ён скончыў Магілёўскі педагагічны інстытут, працаваў у розных адукацыйных установах Магілёва. З сакавіка 1940 г. і да пачатку вайны паміж гітлераўскай Германіяй і СССР працаваў дырэктарам Баранавіцкай польскай сярэдняй школы імя Адама Міцкевіча. У 1942 г. далучыўся да антыфашысцкага падполля, у 1943 г. сышоў у партызаны. Быў рэдактарам газеты „Перамога” — органа Но-

³ Беларусь у 1946–2009 гг., рэд. тома У. Навіцкі, Мінск, 2011, с. 213.

³ М. Ржэўскі, А. Дзярновіч, Браніслаў Ржэўскі // Нонканфармізм у Беларусі, 1953–1985: Даведнік, аўтар-уклад. А. Дзярновіч, Мінск, 2004, с. 158–160.

вамышскага (падпольнага) райкама КП(б)Б. У 1944–1955 гг. выкладаў у Баранавіцкім настаўніцкім інстытуце. У 1952 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю па філалогіі на тэму „Вобраз станоўчага героя ў творчасці Максіма Танка”.

З 1955 года Б. Ржэўскі выкладаў беларускую літаратуру ў Гарадзенскім педагагічным інстытуце. Менавіта ў сценах інстытута яго і арыштавалі, проста падчас лекцыі. Адбылося гэта 16 лютага 1957 г. І ўжо 25 сакавіка судовая калегія па крымінальных справах Гарадзенскага абласнога суда асудзіла Ржэўскага па частцы „а” артыкула 72 Крымінальнага кодэкса БССР, прыгаварыўшы да сямі гадоў зняволення з наступным паражэннем у правах на пяць год. Вызначэннем судовай калегіі па крымінальных справах Вярхоўнага суда БССР ад 15 красавіка 1957 г. прысуд быў пакінуты ў сіле.

Артыкул 72 Крымінальнага кодэкса БССР 1928 года прадугледжваў пакаранне за „прапаганду ці агітацыю, якія ўтрымліваюць заклік да звяржэння, падрыву ці аслаблення савецкай улады, ці да здзяйснення контррэвалюцыйных злачынстваў, а таксама распаўсюд, ці выраб, ці захаванне літаратуры таго самага зместу”. Аналагам гэтага артыкула быў артыкул 58–10 Крымінальнага кодэкса РСФСР, самы распаўсюджаны „палітычны” артыкул. Б. Ржэўскі быў прызнаны вінаватым у напісанні і рассылцы па некаторых установах БССР (Акадэмія навук, Саюз пісьменнікаў, музей Янкі Купалы, газета „Літаратура і мастацтва”) лістоў, у якіх ён крытыкаваў палітыку русіфікацыі

ў рэспубліцы. Да лістоў Ржэўскі далучаў свае вершы „Аб помніку Янку Купале” і „Табе, правадыр” (пераробка аднайменнага верша Янкі Купалы, прысвечанага Сталіну). У вершах ён называў Сталіна жываглотам, забойцам, Неронам і Чынгісханам. Таксама Ржэўскага асудзілі за захоўванне гэтых вершаў і заходнебеларускіх кніг і часопісаў 1930-х гадоў.

Браніслаў Ржэўскі стаў ахвярай рэпрэсіўнай кампаніі 1957–1958 гг., калі па ўсім СССР (і Беларусь не стала выключэннем) масава асуджалі за „контррэвалюцыйную агітацыю”. У 1957 г. у СССР па артыкуле 58–10 Крымінальнага кодэкса РСФСР і яго аналагах асудзілі 1 964 чалавекі, з іх не менш за 65 у Беларусі⁴. Такія лічбы, вядома, і блізка не могуць зраўняцца са сталінскім тэрорам другой паловы 1930-х, але за 1957 і 1958 гг. было асуджана больш людзей, чым за ўсе астатнія гады кіравання Мікіты Хрушчоў, узятых разам. Прычынай кампаніі была Венгерская рэвалюцыя 1956 г., якой крамлёўскія кіраўнікі так напалохаліся, што вырашылі прыняць у сваёй краіне жорсткія „прэвентыўныя меры”⁵.

⁴ Лічбы па колькасці асуджаных узяты з: R. Hornsby, *Protest, reform and repression in Khrushchev's Soviet Union*, Cambridge, 2013, p. 116, 122.

⁵ Падрабязней пра кампанію гл.: Е. Паповян, А. Паповян, *Участие Верховного суда СССР в выработке репрессивной политики 1957–1958 гг. // Корни травы: Сборник статей молодых историков* / Под ред. Л. С. Ереминой, Е. Б. Жемковой, Москва, 1996, URL: <http://old.memo.ru/library/books/korni/chapter8.htm> (апошні доступ 21.09.2018); Е. Паповян, *Применение статьи 58–10 УК РСФСР в 1957–1958 гг. По материалам Верховного суда СССР и Прокуратуры СССР в ГАРФ / Корни травы: Сборник статей молодых*

Каб выканаць задачу (арыштаваць як мага больш „антысавецкыя”), КДБ арыштоўваў і тых, каго за падобныя палітычныя „правіны” пры іншых абставінах (у іншыя гады) прынята было выключыць з партыі ці звальняць з працы, не больш.

Браніслаў Ржэўскі быў накіраваны адбываць тэрмін у мардоўскія лагеры для палітзняволеных. Як паведамлі Мечыслаў Ржэўскі (сын Браніслава Ржэўскага) і Алег Дзярновіч у даведніку „Нонканфармізм у Беларусі”, „знаходзячыся ў зняволенні, Р[жэўскі] працягваў сваю кампанію петыцый. Так, 10.X.1957 ён накіраваў члену Прэзідыуму ЦК КПСС К[ацярыне] Фуцавай ліст пра становішча беларускай мовы ў БССР”⁶.

У нашым распараджэнні няма ліста ад 10 кастрычніка, але ёсць іншы ліст Ржэўскага да Фуцавай, датаваны 2 студзеня 1958 г. Апошні ліст і прапаноўваецца ўвазе чытача. Арыгінал ліста знаходзіцца ў справе Браніслава Ржэўскага ў фондзе Пракуратуры СССР Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі⁷. Справа захоўваецца сярод іншых дакументаў Аддзела па наглядае за следствам у органах дзяржаўнай бяспекі Пракуратуры СССР⁸.

историков / Под ред. Л. С. Ереминой, Е. Б. Жемковой, Москва, 1996, URL: <http://old.memo.ru/library/books/korni/chapter9.htm> (апошні доступ 21.09.2018).

⁶ М. Ржэўскі, А. Дзярновіч, Браніслаў Ржэўскі, с. 159.

⁷ Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (далей ДАРФ), Ф. Р-8131 воп. 31 спр. 79613.

⁸ Падрабязней пра дакументы Аддзела па наглядае за следствам у органах дзяржаўнай бяспекі Пракуратуры СССР гл.: 58–10. *Надзорные производства прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде; Крамола. Инакомыслие в СССР*

У справе 74 аркушы. У ёй таксама захоўваюцца скаргі адваката Шчацініна, які абараняў Б. Ржэўскага, іншыя спробы апошняга абскардзіць прысуд, адказы пракуратур БССР і СССР на гэтыя скаргі, ліставанне паміж органамі пракуратуры, КДБ і судамі ды іншыя дакументы.

Сярод дакументаў, якія ўяўляюць найбольшую цікавасць, варта назваць калектыўную заяву ў абарону Ржэўскага (паступіла ў Пракуратуру СССР 8 жніўня 1957 г., 11–15 аркушы справы). Заяву падпісалі 141 жыхар вёскі Скарчава, адкуль Ржэўскі сышоў у партызаны, і 7 былых партызан, што пражывалі ў Баранавічах.

Захавалася ў справе і копія ліста начальніцы ўпраўлення па ахове ваенных і дзяржаўных тайн у друку пры Гарадзенскім аблвыканкаме Закутоўскай начальніку ўпраўлення КДБ пры СМ БССР па Гарадзенскай вобласці Паўлу Соцкаму ад 5 сакавіка 1957 года (арк. 22–25) з тлумачэннем, чаму выданні, якія захоўваліся дома ў Браніслава Ржэўскага, органы цензуры палічылі „антысавецкімі”. З гэтага ліста мы можам даведацца, якія менавіта кнігі і часопісы былі канфіскаваны ў Ржэўскага пры вобшуках. Да іх ліку належалі: „Беларускі тэатр” Францішка Аляхновіча (Вільня, 1924), „Крыўя-Беларусь у мінуласьці” Янкі Станкевіча (Менск, 1942), „Marszałek Edward Śmigły-Rydz: życiorys” Юзафа Анджэя Тэслера (Львоў, паміж 1937 і 1939), „Biełarusy j dziaŕžaŭnaja

при Хрущеве и Брежневe, 1953–1982 гг. Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР, отв. сост. О. В. Эдельман при участии Э. Ю. Завадской; под ред. В. А. Козлова и С. В. Мироненко, Москва, 2005.

niezależność” Альбіна Стэповіча (Вільня, 1929), „Biełarusy ŭ światle praŭdy” Яна Тарасевіча (Вільня, 1935), зборнік „Ксёндз Адам Станкевіч у 25-ыя ўгодкі свяшчэнства і беларускай нацыянальнай дзейнасці (10.1.1915–10.1.1940)” пад рэдакцыяй Янкі Шутовіча (Вільня, 1940), падшыўкі часопіса „Калосьсе” за 1937, 1938 і 1939 гады.

На аркушах 26–29 справы захоўваюцца пераклады на расійскую мову вершаў Б. Ржэўскага „Аб помніку Янку Купале” і „Табе, правадыр”. Кожны верш перакладзены па два разы (відаць, рознымі кадэбэшнымі „экспертамі”). На жаль, аніводзін з гэтых „экспертаў” не валодаў больш-менш прыстойна беларускай мовай, таму ўзнавіць па гэтых падрадкоўніках беларускі тэкст вершаў не ўяўляецца магчымым. Супакойвае тое, што ў следчай справе Браніслава Ржэўскага, якая захоўваецца ва ўпраўленні КДБ па Гарадзенскай вобласці, павінны быць арыгінальныя тэксты вершаў і ранаці позна яны пабачаць свет.

У справе таксама захоўваюцца дакументы, звязаныя са скарачэннем тэрміну зняволення Б. Ржэўскага (пастановай Пленума Вярхоўнага суда БССР ад 28 верасня 1960 года прысуд Гарадзенскага абласнога суда быў зменены, мера пакарання Б. Ржэўскаму зніжана да 4 год пазбаўлення волі) і яго рэабілітацыяй (пастановай № 197–90 Пленума Вярхоўнага суда СССР ад 29 сакавіка 1990 года прысуд быў адменены і крымінальная справа спынена з-за адсутнасці складу злачынства).

Апошні з вартых увагі дакументаў справы — ліст старшыні Дзяр-

жаўнага камітэта БССР па тэлебачанні і радыёвяшчанні Генадзя Бураўкіна Генеральнаму пракурору СССР Аляксандру Сухараву з просьбай даць матэрыялы для тэлефільма пра Браніслава Ржэўскага „Рэабілітацыя” (арк. 66). Ліст быў напісаны ў студзені 1990 года. Здаецца, фільм так і не быў зняты.

Як можна бачыць з прыведзенага ніжэй тэксту, у лісце К. Фурцавай Б. Ржэўскі спрабуе дамагчыся перагляду сваёй справы, але адначасова і звярнуць увагу высокапастаўленага партыйнага начальства на гвалтоўную русіфікацыю ў Беларусі.

Чаму Ржэўскі звярнуўся да Фурцавай, а не, напрыклад, да М. Хрушчова? Як можна меркаваць, Ржэўскі разумеў, што зусім нерэальна, каб Хрушчоў быў азнаёмлены сваімі сакратарамі хаця б з малой часткай шматлікай карэспандэнцыі, адрасаванай яму. Магчыма, спадзяваўся, што ніжэйшыя па сваім партыйным статусе асобы атрымліваюць менш карэспандэнцыі і існуе большая імавернасць „дагрукацца” да іх. Верагодна, адыграў ролю і фальклорны вобраз Фурцавай, якая ўспрымалася часткай насельніцтва СССР як прагрэсіўная дзяячка.

Пры гэтам імідж „лібералкі” ў выпадку К. Фурцавай мала апраўданы яе рэальнымі палітычнымі крокамі. Па сваіх палітычных поглядах і ўчынках Фурцава не вылучалася на фоне калег па Прэзідыуме ЦК КПСС. У прыватнасці, у лістападзе і снежні 1956 г. яна ўдзельнічала ў распрацоўцы праекта ліста ЦК КПСС „Аб узмацненні палітычнай работы партыйных арганізацый у масах і спыненні вылазак антысавецкіх,

варожых элементаў”⁹. Гэты ліст, зацверджаны пастановай Прэзідыума ЦК КПСС 19 снежня 1956 г., даў старт кампаніі па масавым асуджэнні палітычных „злачынцаў”, ахвярай якой стаў у тым ліку і Б. Ржэўскі. Прычым у лісце ЦК звярталася асабліва ўвага на барацьбу з „буржуазным нацыяналізмам” на нацыянальных ускраінах СССР¹⁰.

У лісце Браніслаў Ржэўскі згадвае артыкул Уладзіміра Леніна „Да пытання аб нацыянальнасцях або аб „аўтанамізацыі”, які быў надыктаваны хворым палітычным дзеячам свайму сакратару 30–31 снежня 1922 г. і ўпершыню апублікаваны ў часопісе „Коммунист” (№ 9 за 1956 г.). Артыкул Леніна нездарма ўразіў Ржэўскага. У ім лідар бальшавікоў абрынаецца з крытыкай на Іосіфа Сталіна, Фелікса Дзяржынскага і Сяргея Арджанікідзэ за „сапраўды вялікаруско-нацыяналістычную кампанію” ў сувязі з грузінскім інцыдэнтам 1922 г.

Увосень 1922 года разгарэўся канфлікт вакол уваходжання Грузіі ў Закаўказскую Савецкую Федэратыўную Сацыялістычную Рэспубліку паміж кіраўніком Закаўказскага бюро ЦК РКП(б) Арджанікідзэ і кіраўнікамі КП(б) Грузіі (Буду Мдзівані ды іншымі). Грузінскія бальшавікі выступалі за большую аўтаномію Грузіі,

⁹ Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления, т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. 2-е изд., испр. и доп., Москва, 2004, с. 212; Тамсама, т. 2. Постановления. 1954–1958, Москва, 2006, с. 493.

¹⁰ Доклад Н. С. Хрущева о культуре личности Сталина на XX съезде КПСС: Документы, Москва, 2002, с. 393–401.

Арджанікідзэ — за большую цэнтралізацыю ў будучым СССР. У канфлікце Сталін і Дзяржынскі ўсталі на бок Арджанікідзэ, за што і былі пакрытыкаваныя Леніным. Сярод іншага, у артыкуле былі такія словы: „[...] трэба ўвесці найстражэйшыя правілы адносна ўжывання нацыянальнай мовы ў іншанацыянальных рэспубліках, якія ўваходзяць у наш саюз, і праверыць гэтыя правілы асабліва старанна. Няма сумнення, што пад выглядам адзінства чыгуначнай службы, пад выглядам адзінства фіскальнага і т.п. у нас, пры сучасным нашым апарате, будзе пранікаць мноства злоўжыванняў ісіціна рускага характару. Для барацьбы з гэтымі злоўжываннямі неабходна асобая вынаходлівасць, не гаворачы ўжо аб асобай ічырасці тых, якія за такую барацьбу возьмуцца”¹¹.

Калі Ржэўскі ў палемічным запале сцвярджае, што „ў архівах БССР за апошнія 25 год не знойдзеце аніводнай судовай справы, аформленай на беларускай мове” (напісана ў пачатку 1958 года), то ён памыляецца прынамсі на 5 год. У сярэдзіне 1930-х гадоў многія суды БССР усё яшчэ вялі справаводства па-беларуску. Але ацэнка судовага справаводства 1950-х дадзена Ржэўскім з уласнага досведу, і яе дакладнасць сумневам не падлягае.

Ржэўскі далучыў да свайго ліста Фурцавай выразкі з газеты „Літаратура і мастацтва” за 1957 г. — восем артыкулаў, у большасці з якіх так ці

¹¹ В. Ленін, *Пісьмо да з’езда. Аб наданні законадаўчых функцый Дзяржплану. Да пытання аб нацыянальнасцях або аб „Аўтанамізацыі”*, Мінск, 1956, с. 28. На мове арыгінала: В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, 5-е изд., т. 45, Москва, 1970, с. 361.

іначай крытыкавалася русіфікацыя. Алена Ракава ў артыкуле „Няўвага да нацыянальнага рэпертуару, дрэнная арганізацыя канцэртаў” сярод іншага звяртала ўвагу на тое, што студэнты кансерваторыі мала выконвалі творы беларускіх кампазітараў, што было бачна па іх справаздачных канцэртах. М. Краўцоў у артыкуле „Дрэнная гандлююць кнігамі ў Гродна” скардзіўся на тое, што Гарадзенскі абласны кнігагандаль не браў на рэалізацыю беларускую літаратуру, з-за чаго настаўнікі і школьныя бібліятэкі мелі праблемы ў набыцці нават твораў школьнай праграмы. С. Конанаў (артыкул „Самадзейнасці — добры рэпертуар!”) патрабаваў выдання беларускамоўных рэпертуарных зборнікаў для мастацкай самадзейнасці (п’ес, песень ці танцаў). П. Яроцкі (нататка „Абураючыя факты” ў рубрыцы „Ліст у рэдакцыю”) паведаміў, што ў Поразаўскай раённай кнігарні знайшлося месца толькі для трох (!) кніг па-беларуску, а раённая бібліятэка не выпісвала нават часопісы „Польмя” і „Беларусь”. Настаўнік Негарэльскай сярэдняй школы А. Галуза („Шукаючы беларускія творы...”) падзяліўся сваімі цяжкасцямі ў пошуках твораў беларускіх пісьменнікаў як у пасялковай і раённай кнігарнях, так і ў Менску. М. Васілеўскі („Насуперак запатрабаванням чытача”) ушчуваў супрацоўнікаў Карэліцкай раённай бібліятэкі за адсутнасць у фондах як сучаснай, так і класічнай беларускай літаратуры.

Апошні па даце публікацыі і найбольш вядомы — артыкул Барыса Сачанкі „Шанаваць родную мову”. Ён адразу ж стаў грамадскай падзеяй, яго дагэтуль згадваюць як

адзін з найбольш яркіх прыкладаў адстойвання беларускай інтэлігенцыяй роднай мовы падчас „адлігі”¹². У артыкуле Сачанка (на той час — студэнт аддзялення журналістыкі філфака БДУ) патрабаваў пераводу выкладання ў навучальных установах БССР (у тым ліку вышэйшых) на беларускую мову. Як і Ржэўскі, Сачанка таксама цытаваў Леніна, а менавіта рэзалюцыю ЦК РКП(б) „Аб Савецкай уладзе на Украіне”, перадрукаваную ў часопісе „Дружба народаў” у лістападзе 1957 г.¹³ У рэдакцыю „Літаратуры і мастацтва” паступілі водгукі на артыкул Сачанкі, некаторыя з якіх былі апублікаваны ў наступных нумарах. Аўтары водгукў, сярод якіх быў Мікола Прашковіч, таксама скардзіліся на русіфікацыю. Артыкул Сачанкі быў заўважаны і беларускай эміграцыяй. Газета „Бацькаўшчына” перадрукавала яго пад назвай „Зьдзекі зь беларускай мовы”¹⁴, а Станіслаў Станкевіч выкарыстаў артыкул у сваёй працы „Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР”¹⁵.

Як бачна са справы, К. Фурцава ніколі не чытала ліста Б. Ржэўскага. Супрацоўнікі апарата ЦК КПСС перанакіравалі ліст для разгляду ў Пракуратуру СССР, дзе ён быў разгле-

джаны як скарга. Ужо 29 студзеня 1958 г. пракуратура накіравала адказ Б. Ржэўскаму: „Асуджаны абгрунтавана і падстаў для рэабілітацыі няма”¹⁶.

Браніслаў Ржэўскі і надалей працягваў дасылаць са зняволення лісты ў разнастайныя інстанцыі з патрабаваннем вярнуць беларускую мову ва ўжытак у афіцыйных установах БССР. Так, вядомы яго ліст на імя старшыні Камісіі заканадаўчых прапановаў Савета Саюза (ніжняй палаты) Вярхоўнага Савета СССР Дзмітрыя Палянскага, датаваны 20 мая 1959 г.¹⁷

Некалькі заўваг пра прынцыпы публікацыі. Усе падкрэсліванні ў тэксце, які публікуецца, належаць Браніславу Ржэўскаму. Выпраўлена некалькі нязначных памылак. Усе беларусізмы пакінуты. У пераважнай большасці выпадкаў захоўваюцца пунктуацыя і сінтаксіс дакумента. Каментары прыводзяцца ў зносках.

Ліст Б. А. Ржэўскага члену Прэзідыума ЦК КПСС К. А. Фурцавай. 2 студзеня 1958 г.

Крыніца: Дзяржаўны архіў Рэспубліканскай Федэрацыі, Ф. Р8131 воп. 31 спр. 79613 арк. 35–43адв.

Жалоба

Настоящая жалоба об извращении ленинских принципов национальной политики в Белорусской ССР и нарушении революционной

¹⁶ ДАРФ, Ф. Р-8131 воп. 31 спр. 79613 арк. 47.

¹⁷ Зь ліста Браніслава Ржэўскага Старшыні Камісіі заканадаўчых прапановаў Савета Саюза Д. С. Палянскаму, „Veritas: Бюлетэнь БГА “Ветэраны Адраджэння”, 2003, № 1, с. 9–10.

законности судебными органами БССР при разборе дел, связанных с национальным вопросом.

До дня ареста я честно проработал 20 лет советским педагогом в средних и высших педагогических учебных заведениях республики. В годы Великой Отечественной войны на оккупированной территории создал и руководил подпольной диверсионной группой, работал ответственным редактором подпольной партизанской газеты, а по окончании войны без отрыва от производства заочно окончил аспирантуру, написал и защитил кандидатскую диссертацию.

Что привело меня на скамью подсудимых?

До разоблачения культа личности ни одно явление советской действительности не вызывало у меня сомнений и колебаний. Партийные документы, разоблачающие культ личности и призывающие к ликвидации его последствий, реабилитация невинных жертв массовых репрессий белорусской интеллигенции и политических деятелей, переиздание трудов В. И. Ленина по национальному вопросу привели меня к убеждению, что, начиная с 30^х годов, в проведении национальной политики в БССР началось грубое извращение ленинского учения по национальному вопросу в области белорусского языка и связанных с ним явлений общественной жизни в республике. Толчком к выступлению явилась впервые мной прочитанная статья В. И. Ленина „К вопросу о национальностях или об „автономизации“, которая легла, как известно, в основу главнейших

решений партии по национальному вопросу.

Мои статьи о нарушении ленинских принципов в проведении национальной политики, посланные в республиканские газеты, не печатались. Тогда я решил в резкой и кричащей форме писать об этом в адрес видных деятелей республики.

Я писал о том, что с 30^х годов в БССР началось систематическое вытеснение белорусского языка из государственного аппарата, и в настоящее время практически он перестал быть государственным языком в Белорусской ССР. Роль национального языка я понимаю так: язык является формой национальной советской культуры, язык является средством, которое прокладывает путь к душе народа. Исходя из этого, можно ли ущемлять естественное право языка? Разумно ли от него отказываться? Ленинизм на это отвечает категорическим требованием издать в республиках „...специальные законы, обеспечивающие употребление родного языка во всех органах и во всех учреждениях.

...законы, преследующие и карающие со всей революционной суровостью всех нарушителей национальных прав и в особенности прав национальных меньшинств” (КПСС в резолюциях, т. 1, стр. 716–718)¹⁸.

Это святое завещание В. И. Лени-

¹⁸Цытата дакладная, з рэзалюцыі па нацыянальным пытанні XII з’езда РКП(б) (Масква, 17–25 красавіка 1923 г.). Тут і далей Ржэўскі прыводзіць цытаты паводле кнігі: *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1898–1953*, 7-е изд., т. 1, Москва, 1953. Але цытата знаходзіцца

на в БССР предано забвению. Кроме этого, я считал и считаю, что замена белорусского языка русским языком ведет к антагонизму, является уничижительным для величия русского языка, который в условиях социализма призван не заменять искусственно вытесненные языки национальных меньшинств, а помогать им в их становлении, укреплять и расширять связи и единство многонациональной советской культуры, служить средством интернационального воспитания трудящихся СССР.

В связи с отрицательным отношением к белорусскому языку, прежде всего, оказались сильно подорванными основы и право белорусской советской школы, оказались сильно ущемлены конституционные права белорусского народа обучения своих детей на родном языке. Вот факты.

В 30-ые годы министерство просвещения республики возглавила Уралева¹⁹. Она провела большую работу по очистке системы народного образования от враждебных элементов, но одновременно допустила грубейшее нарушение ленинских принципов в вопросе строительства национальной советской школы, советской культуры. Министр Уралева очистила от белорусского языка министерство просвещения и все органы народного

дзіцца не на с. 716–718, а на с. 716–717 дадзенага выдання.

¹⁹Уралева Еўдакія Іллінічна (1902, в. Сакалянка Смаленскай губерні, цяпер у Шумяцкім раёне Смаленскай вобласці — 1985) — партыйная і дзяржаўная дзяячка, у 1938–1947 гадах — народны камісар, затым міністр асветы Беларускай ССР, у 1938–1949 і 1952–1960 гадах — член ЦК КПБ, у 1950–1958 — намесніца старшыні Савета Міністраў БССР.

образования, она ввела в практику назначать в школы с белорусским языком преподавания руководителей и преподавателей, не владеющих белорусским языком, узаконила в городах школы с белорусским языком преподавания размещать в худших помещениях и подальше от центра, прекратили работу на белорусском языке все педвузы и педучилища. В настоящее время в БССР нет педагогических учебных заведений, выпускающих учителей, владеющих белорусским языком (кроме специалистов языка). При этих условиях в школах с белорусским языком преподавания господствует в преподавании языковедческий хаос, что превратило эту школу в рассадник неграмотности. В связи с этим многие родители-белорусы категорически отказываются посылать своих детей в эти школы. За этот развал школы с белорусским языком преподавания никто не отвечал и не отвечает. Белорусская школа в городах находится на грани ликвидации, а на селе в стадии хаоса и неразберихи, а многие районные центры с наличием одной школы совершенно лишены белорусской школы и есть такие крупные населенные пункты, как, например, Щучин, Гродненской области, где имеются две средние школы и ни одна из них не является белорусской по языку преподавания. И все это получается так потому, что национальный профиль школы определяется не желанием основной массы населения, а желанием какого-либо руководящего работника района, в какой школе он считает нужным обучать собственных детей.

Об отношении к белорусскому языку в органах народного образо-

вания БССР очень много говорит такая деталь. В 1945 году в марте месяце мне пришлось написать от имени Министерства просвещения отношение в библиотеку им. В. И. Ленина в Минске. Я это отношение написал на белорусском языке. Уралова это отношение передала инспектору Бобровницкому перевести на русский язык и только после этого она его подписала. Если в Министерстве просвещения сложилось такое отношение к языку народа, то можно представить, как к нему относятся в других министерствах и учреждениях республики.

И что общего все это имеет с Ленинизмом?

А можно ли было молчать и быть равнодушным к такому явлению. После Великой Отечественной войны в БССР изданы на белорусском языке труды В. И. Ленина²⁰. Ленин заговорил с народом на белорусском языке! Но в действительности это далеко не так. В БССР нет ни одного гражданина, подписавшегося на труды В. И. Ленина на белорусском языке, их никто не популяризировал и не распространял, они были изданы как бы тайно. Ленинские сборники на белорусском языке на библиотечных полках покрывает пыль; ими никто не пользуется,

²⁰ У 1948–1951 гг. у Белдзяржвыдавецтве было выпушчана 35 тамоў „Твораў” Уладзіміра Леніна, перакладзеных паводле 4-га выдання яго ж „Сочинений”. Затым (1958–1974 гг.) выйшла яшчэ дзесяць тамоў (з 36-га па 45-ы) беларускага перакладу, у якія ўвайшлі творы, апублікаваныя пасля смерці І. Сталіна. Гэта самае поўнае выданне твораў правадыра бальшавікоў па-беларуску. Калі верыць выходным звесткам, першыя 35 тамоў выйшлі накладам 20 тысяч асобнікаў.

никто их не рекомендует, так как все общественно-политические науки, вся политическая работа в республике не ведется на белорусском языке. Спрашивается, для чего изданы труды Владимира Ильича на белорусском языке, с какой целью на их издание затрачены миллионные средства, если никто не думал их распространять в народе, если никто не собирался изучать их на белорусском языке?

Почему коммунисты Белоруссии предали забвению ленинское завещание о том, что партией должна проводиться „систематическая и неуклонная работа по национализации государственных и партийных учреждений в республиках и областях в смысле постепенного ввода в дело производство местных языков, с обязательством ответственных работников изучать местные языки” (КПСС в резолюциях, т. 1, стр. 716)²¹.

Уже около 40 лет существует Белорусская ССР и ответственные работники не только не изучили местный язык народа, а бегут от него, как бежало русское дворянство в XVIII в. от родного языка. Теперь в БССР нет ни больших, ни малых руководящих работников, выступающих с лекциями и докладами на белорусском языке перед народом. То, что партийная белорусская организация отвергла белорусский язык в своей

²¹ Цытата дакладная, з рэзалюцыі „Практычныя мерапрыемствы па правядзенні ў жыццё рэзалюцыі XII з’езда партыі па нацыянальным пытанні” IV нарады ЦК РКП(б) з адказнымі работнікамі нацыянальных рэспублік і абласцей, Масква, 9–12 чэрвеня 1923 г. Але цытата знаходзіцца на с. 764, а не на с. 716 кнігі „КПСС в резолюциях”.

повседневной практической деятельности, это хуже всяких запрещений. И вот почему: авторитет партии у нашего народа заслуженно велик, пример партии для народа всегда был равным закону. В связи с этим и рассуждают в Белоруссии: хорошо или плохо пользоваться белорусской речью. В 1956 году, в январе м-це, от Гродненского ОблОНО я присутствовал на учительской конференции в Козловщинском районе. В районе около 3^х сот учителей, работающих в школах, которые числятся с белорусским языком преподавания. На конференции выступило 26 ораторов, и ни один не выступил по-белорусски. А почему? Неудобно, начальство не говорит на этом языке. А что значит „не говорить на этом языке”? Что значит отвергать это вернейшее средство, прокладывающее путь к сердцу народа? А вот что это означает. В районах бывшей Западной Белоруссии католики, находящиеся под уплывом ксендзов, прилагают все усилия к тому, чтобы не дать окрепнуть белорусскому языку, школе, культуре. Они дружно выступают только за русское, они „патриоты русского”. А почему? Они рассуждают так (вернее, ксендзы научили их так рассуждать):

Здесь все равно будет Польша (конечно, буржуазная) и русские нам не опасны. Они пришли, они и уйдут. А вот белоруссы — они не уйдут. Это коренное население. А поэтому польские шовинисты прилагают все усилия не допустить развитие всего белорусского. Не отстает от ксендзов и националистов польских православное духовенство, имеющее большой опыт в преследовании бе-

лорусской культуры. Руководители православной церкви категорически запретили служителям в церквях пользоваться белорусской речью.

Чем все же объяснить это презрение к белорусскому языку? И почему нет активного отпора этим явлениям со стороны руководства, а чаще мы видим действия совершенно обратного характера, вполне удовлетворяющие и ксендза, и польского националиста, и православного попа. Вот факты: в г. Гродно все большие и малые посты заняли люди, признающие только русский язык, иногда можно услышать польский, даже еврейский, но никогда не услышите речи белорусской. В гродненском пединституте 11 кафедр и только одной кафедрой заведует белорус по национальности; в городе много средних специальных заведений, два вуза, но ни в одном из них не ведется преподавание на белорусском языке; в городе много средних школ, но из них только две, да и то без начальных классов, числятся белорусскими; в городе много плакатов, афиш, вывесок, но вы не встретите хотя бы один плакат или вывеску на белорусском языке; в городе есть памятники, много улиц, названиями запечатляющие славные имена деятелей польской и русской культуры, но здесь нет памятника, нет названия улицы, которые отражали бы историю белорусского народа, хотя в Гродненской области родился и действовал К. Калиновский, вождь крестьянской революции 1863 года, здесь родились и жили виднейшие белорусские ученые и поэты. Здесь базируется театр, который не поставил ни одной белорусской пьесы. Но город

Гродно не исключение. В БССР таковы порядки везде. Вот уже сколько лет как умер народный поэт республики Янка Купала. Сколько за это время на территории БССР воздвигнуто монументов, гранитных и бронзовых. А Янке Купале смогли только поставить небольшой бюстик в гор. Минске. Да и тому не нашлось места — его просто поджали под кленовое дерево при входе в один из парков города. Город Минск вырос в цветущий город, построены сотни зданий, а единственный в республике литературный музей им. Янки Купалы ютится и по сей день в случайном помещении. Еще не привезена и урна Янки Купалы на Родину. А сколько можно привести еще более печальных примеров из практики белорусского радиовещания, прессы, театра, издательства, работы Академии наук БССР и других. Ксендзы и попы довольны таким положением, они злорадствуют. Таким положением даже довольны и белорусские буржуазные националисты, так как малейшее отклонение от ленинской национальной политики они мастера использовать для своей подрывной деятельности и внутри страны, и за ее пределами.

Я считаю, что противоречит ленинскому учению по национальному вопросу и статья 86 Конституции БССР, в которой говорится, что судопроизводство в республике ведется на белорусском языке. Почему только судопроизводство? В постановлении партии ясно сказано: „издать специальные законы, обеспечивающие употребление родного языка во всех госорганах, во всех учреждениях”.

Но печальнее всего тот факт, что суды и прокуратура БССР сами никогда не выполняли это требование Конституции. В архивах БССР за последние 25 лет не найдете ни одного судебного дела, оформленного на белорусском языке, как и с трудом встретите среди работников юстиции людей, владеющих белорусской речью. Как все это назвать, как понимать и с чем все это сравнить?!

А ведь эти же самые судьи, потоптавшие законы собственной страны, за последние десятилетия оформили массу дел, покарали массу людей за проявления белорусского национализма. И среди осужденных сколько невинных жертв, реабилитированных в последнее время? А сколько суды БССР за это самое время оформили дел на действия, вызывающие местный национализм? Таких дел в архивах БССР нет.

А Ленинизм учит нас, что местный национализм является „... своеобразной формой обороны против великорусского шовинизма, решительная борьба с великорусским шовинизмом представляет вернейшее средство для преодоления националистических пережитков” (КПСС в резолюциях, т. 1, стр. 715)²². И дальше: „Уклон к национализму среди части местных работников республик и областей является реакцией против великорусского шовинизма” (там же, стр. 760)²³. Местный национализм и великорусский шовинизм

²²Цытата дакладная, з рэзалюцыі XII з'езда РКП(б) па нацыянальным пытанні.

²³Цытата дакладная, з рэзалюцыі па справе Султан-Галіева IV нарады ЦК РКП(б) з адказнымі работнікамі нацыянальных рэспублік і абласцей, Масква, 9–12 чэрвеня 1923 г.

винизм — это различные стороны одной медали. Почему это ленинское положение о национализме не нашло отражения в судебной практике БССР? Почему суды БССР и по сей день покровительствуют великодержавническим тенденциям?

В моем судебном деле (стр. 137) хранится на мое имя письмо студента-заочника Гродненского пединститута Белокоза²⁴, который пишет, что директор их школы (школа с белорусским языком преподавания) запрягает учащимся покупать учебники на белорусском языке, учителям вести уроки на этом языке, всех непокорных объявляет националистами и т.д., и т.д. Обратил ли суд внимание на этот документ? Никакого. Наоборот, следователь вынес постановление изъять из дела этот документ, как письмо частного характера. А подобных „частных” писем я, как преподаватель, получаю десятки; я годы жил в атмосфере этих писем и устных сообщений о чинимых безобразиях в отношении национального права белорусского народа.

Прокуратура и суды БССР выступают покровителями тех, кто нарушает, извращает ленинскую национальную политику, и сами являются нарушителями советских законов, выражающих защиту национальных интересов белорусского народа. В этом и только в этом кроется причина анонимных писем, страх перед истиной, боязни сказать честно и открыто, что наболело у тебя

на душе. Этот страх меня заставил о многом умолчать и в кассационной жалобе на имя Верховного Суда БССР, хотя я был уже осужденным.

Как велось предварительное и судебное следствие по моему вопросу, т.е. личному делу? Считаю ли я его объективным и справедливым? Предварительное следствие было тщательное: велось оно по первому разряду, вел начальник следственного отдела. Чтобы облегчить следствие, я многое подсказал сам, из того, чем не располагало следствие.

В результате ни предварительное, а также и ни судебное следствие не обнаружили ни единого случая на протяжении всей моей педагогической, лекторской и руководящей работы, чтобы я допустил когда-либо извращение ленинского учения, прямо или косвенно клеветал на советскую действительность или выражал недовольство советской властью, политикой партии. Все допрошенные лица по моему делу, служебные характеристики подтвердили мое честное и безупречное служение советскому народу, активное участие в строительстве социализма в нашей стране.

Следствие не опровергло и того, что стимулом к моему выступлению были не враждебные источники, не враждебная пропаганда, а ленинское учение по национальному вопросу и реальные факты действительности, которые я считаю противоречащими ленинизму.

Следствие не опровергло и того, что весь материал, послуживший обвинением, нигде мною не пропагандировался, в лекциях не исполь-

²⁴Алесь Белакоз (1928–2016) — настаўнік, стваральнік Гудзевіцкага літаратурна-этнаграфічнага музея. Выпускнік завочнага аддзялення Гарадзенскага педагагічнага інстытута.

зовался и стал известен только адресатам: Белорусской Академии наук, ССП БССР и музеем им. Янки Купалы (первым лицам).

В связи с этим следствие не могло подтвердить, что я своими действиями нанес какой-либо вред нашему народу, социалистическому строительству, и что вообще этим материалом можно нанести какой-либо вред.

А поэтому следствие прибегло к наиболее грубым формам порочного метода обвинительного уклона, что выразилось в следующем: следствие не интересовалось фактами, приводимыми мною об извращении вопросов национальной политики в БССР, правильно или ошибочно я понимаю и объясняю постановления партии по национальному вопросу, выступаю я с целью клеветы на советскую действительность или руководство патриотическими побуждениями человека, преданного советской власти. Следствие сознательно не учло и того, что содержание материала выражает только мои взгляды на естественное и историческое право белорусского языка и связанных с ним явлений общественной жизни. Ни одна другая сторона Советской действительности мною не затронута, так как я считаю, что советская власть дала белорусскому народу право государственности, преобразовала страну из отсталой в индустриальную, пробудила творческие силы народа, благодаря помощи Союзного Правительства быстро восстановилась экономика страны после изгнания фашистских захватчиков. Ни одна Союзная республика не получает

столько помощи из Союзного бюджета, сколько получает ее БССР. В этой помощи белорусскому народу исключительная роль принадлежит великому русскому народу. Моя личная биография — прекрасная иллюстрация роста белорусского народа за годы Советской власти. У меня нет никаких оснований клеветать на советскую власть, и этой клеветы нет в материале. И у суда не было никакого основания обвинять меня по ст. 72^а УК БССР (58 п. 10) и квалифицировать меня „контрреволюционером и социально опасным”.

Порочная тенденция обвинительного уклона еще с большей силой выразилась во время судебного следствия. На первом предложении своей мысли я был оборван грубой репликой судьи: „Вы сотрудничали с немцами, предатель вы!” Я был ошеломлен этой репликой. Я вынес суровое подполье, десятки раз смотрел в глаза смерти, в деле документы, характеризующие меня в период фашистской оккупации, а судья меня встречает такой клеветнической репликой. Еще дальше я услышал от судьи, что белорусский народ не любит своего языка и сам не желает посылать своих детей в белорусские школы. Еще я видел, что никакого протокола судебного следствия не велось. От этого судебного заседания у меня на всю жизнь сохранится в памяти, что судья и клевета могут быть вполне совместимые понятия. Пусть я буду виновен сегодня, но кто кому дал право клеветать на мое прошлое, если я этого не заслужил. Перед кем ответственны подобные судьи? В заключении я встречал осужденных на десять, пятнадцать лет ли-

шения свободы, и эти люди писали своим следователям и судьям благодарственные письма. Что мог бы я написать своему судье, который сделал такое открытие для меня, что „белорусский народ не любит свой язык” и тут же мне, белоруссу, за эту любовь к родному языку выносит приговор лишения свободы на семь лет, а защиту мною права родного языка исключительно в рамках Советской конституции и ленинского учения квалифицирует действием контрреволюционным и социально-опасным.

Что мог бы я написать своему судье, когда весь приговор, составленный им, — это подборка и подтасовка фактов, фраз и даже отдельных слов.

Вот несколько примеров. Я писал, что секретарь Новомышского райкома партии, Брестской области, закрывает в райцентре единственную белорусскую школу только по той причине, что собственных детей он не желает обучать в школе с белорусским языком преподавания. При этом я добавил, что любой колонист позавидовал бы поступку Козлова. В приговоре это отражено так: „подсудимый клеветает на руководящих работников и сравнивает их с английскими колонизаторами”. Я писал об отрицательных явлениях, связанных с культом личности, а суд это квалифицирует как клевету на советскую действительность вообще.

Я писал, что БССР, особенно районы бывшей Западной Белоруссии, стали пристанищем для многих пройдисветов, искателей руководящих постов, для людей политически скомпрометированных и порочных морально и т.д. В приговоре записа-

но: „подсудимый клеветает на моральный облик советских людей”.

При обыске у меня изъято несколько брошюр виленских националистических изданий. В приговоре это фигурирует как злонамеренное хранение антисоветской литературы. А то, что эта литература, как враждебная, правильно освещена в моей диссертационной работе, что, зная эту литературу, в период работы в партизанской печати я смог написать ряд статей, разоблачающих националистов как предателей и фашистских агентов, что, благодаря практическому изучению этой литературы, я добился глубокого и правильного освещения контрреволюционной сущности буржуазного национализма в своих лекциях по курсу истории белорусской литературы, — эта сторона вопроса суд не интересовала, как не интересовало и то, что, кроме меня, к этой литературе никто не имел доступа.

В результате такого судебного следствия и способа обвинения я и по сей день нахожусь в полном неведении; судебное следствие не внесло для меня ясности по волнующим меня вопросам, которые и привели меня на скамью подсудимых, как то:

1. Правильно или неправильно, что в БССР белорусский язык практически не существует как государственный язык и заменен русским языком.

2. Правильно или неправильно я трактую о роли языков национальных меньшинств и высказывания В. И. Ленина по этому вопросу и постановления Коммунистической партии Советского Союза.

3. Правильно или неправильно, что прокуратура и суды БССР полностью на протяжении десятков лет игнорируют в своей практике статью 86 Конституции БССР и покрывают нарушителей национальных прав белорусского народа.

4. Правильно или неправильно я понимаю, что статья 86 Конституции БССР вообще противоречит Ленинскому учению по национальному вопросу.

5. Правильно или неправильно, что руководители православной церкви в БССР категорически запретили служителям культа пользоваться белорусским языком во время церковной службы.

6. Правильно или неправильно, что изданные труды В. И. Ленина на белорусском языке никем не распространялись среди народа и ничего не предпринимается по использованию их как средства Коммунистического воспитания трудящихся БССР.

7. И может ли белорусский народ осуществить свое конституционное право обучать своих детей на своем языке при условии, что:

а) в настоящее время в БССР нет ни высших, ни средних учебных педагогических заведений, работающих на белорусском языке и готовящих кадры учителей, владеющих белорусским языком;

б) когда многие крупные населенные пункты в республике совершенно лишены белорусской школы.

8. И все помянутое в целом соответствует или не соответствует духу ленинского учения по национальному вопросу и постановлениям партии.

Я считаю, что судебное следствие, которое оказалось несостоятельным или не посчитало нужным разьяснить подсудимому всю сумму вопросов, приведших его на скамью подсудимых, не выражает сущности советского суда, справедливо карающего и правильно воспитывающего.

Но, пройдя путь заключения, глубоко продумав все обстоятельства, учтя все, что внесено временем и последующими обстоятельствами и событиями в волнующие меня вопросы, я не могу полностью отрицать допущенных мною ошибок. Они есть.

Прежде всего, я поспешил с личными выводами по поводу культа личности и стал на порочный путь толкования. Закрытое письмо о культе личности я понял, как полное отрицание исторической роли И. В. Сталина. И в этом плане я решил переделать наизнанку все произведения Янки Купалы, восхваляющие культ личности. Переделки получили пасквильный характер, хотя к советской действительности, к политике партии никакого отношения они не имеют. По отношению некоторых руководящих работников Белорусской ССР, которых считаю ответственными за извращение Ленинского учения по национальному вопросу, я допустил резкие выражения и сравнения.

Я говорю с негодованием о людях, которые в практической работе допускают великодержавнические тенденции, но местами это сказано мною так, что можно толковать как проявление местного национализма, как упрек всему русскому народу, хотя в этих выражениях я имел ввиду только то, что В. И. Ленин называл

„истинной держимордой”, или „обрусевших инородцев, которые всегда способны перебарщивать по части истинно русских настроений”²⁵. Но при всем этом у меня нет клеветы на Советскую власть и в своих выводах и пожеланиях я обращаюсь к Коммунистической партии, которая способна выправить все ошибки, допущенные в проведении национальной политики в БССР. Все примеры, приведенные мною об извращениях ленинских принципов национальной политики, реальные и конкретные. Правильным я считаю и то, что со всеми волнующими меня вопросами я обратился в наши советские органы и не допустил преждевременного распространения своих суждений в окружающей меня среде, и этим я доказал, что не было у меня злого умысла и тем более контрреволюционного действия. Обращение с подобными письмами в советские органы, как известно, не предусмотрено даже как преступление вообще (а не только политическое) в Советском кодексе.

К настоящей жалобе я прилагаю восемь статей, напечатанных летом 1957 г. в газете „Литература и мастацтва” (орган Союза писателей БССР), которая в последнее время изредка начала печатать материал, отражающий неблагоприятное состояние в национальной политике БССР. Правда, этот материал пода-

ется очень робко, слишком в обтекающей форме, редакция газеты еще не решилась подать свой голос. Но и при всем этом в этих заметках сказано много горькой правды.

По всей Белорусской ССР чувствуется одно: для белорусского языка, книги, газеты, журнала, песни, танца, музыки и т.д. какая-то таинственная рука ставит рогатки, препятствия и никакой борьбы с этой преступной рукой не ведется.

Я обращаюсь к Вам и прошу Вас: разберите этот вопрос в духе всепобеждающих принципов Коммунистической партии Советского Союза и облегчите мою участь.

Приложение: статьи из газет на восьми листах²⁶.

²⁶ Да ліста далучаны (гэта арк. 44 справы Ржэўскага) канверт з укладзенымі туды наступнымі артыкуламі з газеты „Літаратура і мастацтва”: (1) Е. Ракава, *Няўвага да нацыянальнага рэпертуару, дрэнная арганізацыя канцэртаў*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 12 чэрвеня; (2) М. Краўцоў, *Дрэнна гандлююць кнігамі ў Гродна*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 15 чэрвеня; (3) С. Конанаў, *Самадзейнасці — добры рэпертуар!*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 19 чэрвеня; (4) П. Яроцкі, *Абураючыя факты*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 3 ліпеня; (5) *Шанаваць і развіваць нацыянальную культуру*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 2 лістапада; (6) А. Галуза, *Шукаючы беларускія творы...*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 16 лістапада; (7) М. Васілеўскі, *Насуперак запатрабаванням чытача*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 23 лістапада; (8) Б. Сачанка, *Шанаваць родную мову*, „Літаратура і мастацтва”, 1957, 14 снежня.

²⁵ Скажонныя цытаты з артыкула „Да пытання аб нацыянальнасцях або аб „аўтанамізацыі”. У Леніна: „истинно русский держиморда” (В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, 5-е изд., т. 45, Москва, 1970, с. 357), „обрусевшие инородцы всегда пересаливают по части истинно русского настроения” (тамсама, с. 358).

